

ГЛОВО

№ 6 (87), листопад – грудень 2021 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

БЛАГОДІЙНИЦЬКІ ПРОЄКТИ ДЛЯ «ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ» 2021 РОКУ

НАТАЛІЯ САЄНКО
учений секретар
НІКЗ «Гетьманська столиця»

У другу неділю грудня українці святкують День благодійництва. Багато добровольців долучилися до відродження гетьманського Батурина. Маємо честь з гордістю говорити і про благодійників заповідника «Гетьманська столиця». У переліку їхніх добрих справ – збагачення Музейного фонду України, сприяння охороні і збереженню культурної спадщини, популяризація української культури, підтримка творчої молоді, туризму, надання допомоги у розвитку видавничої справи.

У 2021 році за підтримки наших благодійників ми продовжили розкриття теми української державності періоду Гетьманщини через організацію тематичних експозицій, виставок, проведення театралізованих екскурсій, культурно-мистецьких заходів.

Конотопська благодійна організація «Світанок», почесним президентом якої є Євген Сур, придбала для експозиції заповідника ряд унікальних предметів: ікони XVII та XIX ст., віяло XVIII ст., книги XVIII–XIX ст. та багато інших, профінансувала виготовлення копій предметів із зібрань музеїв України та світу, як-то каптан та камзол гетьмана Кирила Розумовського та інші. Нові експонати вже зараз зайняли своє достойне місце у експозиціях і виставках заповідника!

Прості українці, патріоти, благодійники самовіддано і послідовно поповнюють фондову колекцію заповідника. Завдяки таким людям не можна не повірити у добро, відродження і розбудову української культури!

Олександр Кочубей профінансував реставрацію унікального експоната – барельєфа Петра Аркадійовича Кочубея. Реставрація триває. Її проводять фахівці Національного заповідника «Києво-Печерська лавра».

За благодійної допомоги Конотопської місцевої благодійної організації «Світанок» ми удосконалили систему інженерно-технічних комунікацій об'єктів заповідника. Модернізовані системи охорони та пожежної сигналізації на пам'ятках забезпечують збереженість пам'яток та об'єктів історико-культурної спадщини, тобто дозволяють реалізувати головну місію заповідника!

ТОВ «Агрі-Сейм» та Український науково-дослідний інститут хімічного

машинобудування спрямували кошти на оновлення експозиції Будинку генерального судді Василя Кочубея. На даний час триває активна робота над її проектом.

Конотопська благодійна організація «Світанок» та Лідія Ткачук – президент Українського національного музею в Чикаго, профінансували реконструкцію образів історичних героїв, які «жили» у наших нових театралізованих та імерсивних екскурсіях. Тепер у музеях «Гетьманської столиці» можна легко познайомитися з історичними персоналіями – Мотрею Кочубей та господинею Козацького двору. Ці екскурсії стали справжнім трендом нинішнього туристичного сезону і популярність їх зростає.

Організація «Світанок» продовжила традицію своєї фінансової підтримки дитячих проєктів «Гетьманської столиці» – конкурсу «Розум-фест» та Обласного музичного фестивалю-конкурсу імені Андрія Розумовського, а також долучилася до проведення культурно-мистецького заходу «Мазепа. Шлях до Батурина».

У 2021 році за підтримки наших благодійників ми продовжили роботу із формування сучасної інформаційно-комунікаційної мережі заповідника. За кошти Конотопської місцевої благодій-

Євген Сур – почесний президент Конотопської благодійної організації «Світанок».

ної організації «Світанок» було створено новий сайт Національного заповідника «Гетьманська столиця» та проведено Інтернет до нового музейного комплексу «Козацький двір». Леонід Душа профінансував забезпечення доступу до мережі Інтернет на одному з музеїв заповідника – Будинку генерального судді Василя Кочубея.

«Досвід «Гетьманської столиці» доводить, що налагодити контакт та успішно співпрацювати із меценатами закладу культури – можливо. Головне – це поділяти цінності, чітко знати, якої мети ви разом прагнете і бути чесними один перед одним» – генеральний директор заповідника Наталія Реброва.

Музейний комплекс «Козацький двір», 2021 р.

РЕЧІ З БАТУРИНСЬКОЇ САДИБИ КОЧУБЕЇВ НА ВИСТАВЦІ XIV АРХЕОЛОГІЧНОГО З'ЇЗДУ

Алла БАТЮК

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Кожного, хто потрапляє сьогодні до Будинку генерального судді Василя Леонтьовича Кочубея в Батурині, вражає міць його стін, монументальність підвалів та таємнича атмосфера, яка провокує безліч запитань. Це і не дивно, адже історична споруда протягом свого трьохвікового існування стала свідком зміни власників та об'єктом значних перебудов. Однак найбільше відвідувачів цікавить доля меблів, предметів інтер'єру та розкоші, які належали відомим власникам будинку. Дізнатися історію деяких з них вдалося завдяки «Каталогу виставки XIV Археологічного з'їзду в м. Чернігові». Захід відбувся в серпні 1908 р. та став знаковою подією для подальшого історичного дослідження краю.

В рамках підготовки з'їзду було проведено археологічні і краєзнавчі дослідження та випущено ряд наукових публікацій. Також тривала підготовка виставки пам'яток предметів місцевої старовини, яка згодом була представлена в приміщенні Чернігівського міського реально-го училища та нараховувала 5,6 тис. експонатів, більшість із яких вперше вводились в науковий обіг. Вона створювала досить повне уявлення про старожитності Лівобережної України і користувалася високою популярністю. За кілька днів її відвідало понад 11 тисяч людей.

Серед експонатів на цій виставці був представлений церковний кіот XVI ст. «подарований музею Арх. Ком. В.П. Кочубеєм із Батурина, Конотопського повіту». Василь Петрович Кочубей – це нащадок козацько-старшинського роду у власності якого Батуринська садиба на той час перебувала. Кіот експонувався у відділі церковної старовини та високо оцінювався комісією. Поміж переліку інших експонатів в каталозі, він дуже детально описаний. Власне, в тому, що реліквія була дійсно кіотом, організатори виставки не були впевнені, тому узагальнили так: «Кіот різьблений дерев'яний, чи, можливо, інша якась церковна річ іновірного сповідання, скоріш за все, католицького».

Його основу являла рама із двох вирізьблених пілястр, зверху з'єднаних фігурним фризом. Ікони ж були розташовані у три ряди. Рама, пілястри і перекладини між рядами мали синьо-зелений колір, а тло на самих іконах було пофарбоване білою масляною фарбою.

У верхньому ряді мало б знаходитись три ікони, але на той час збереглася із них лише одна. На ній було зображено євангеліста Матвія з уклінним перед ним янголом, який підтримував книгу. Середня ікона цього ряду розташовувалась поміж двох каріатид: вирізьбленими фігурами чоловіка та жінки, які тримали герби невідомого походження.

Всі три ікони середнього ряду не збереглися.

В нижньому ряді з чотирьох ікон збереглися лише дві. На одній з них було зображено Розп'яття Ісуса Христа поміж двома розбійниками. Перед хрестом стояли Іоанн Богослов та одна із жінок, які супроводжували Господа на вільні страждання. Зображення інших обличчя не збереглися і те місце було згладжено. Стилем виконання ця ікона дуже сподобалась фахівцям: «Постать Богородиці виконана надзвичайно добре, можна сказати артистично, і відображає чудовий стиль; розташування розбійників своєрідне і зовсім відмінне від звичного у нас іконописного уявлення». На іншій іконі зображено Воскресіння Христа біля якого, внизу, стоять воїни в римських обладунках. Ці дві ікони були закріплені на шарнірах, відчинялися і на одній з них був замок.

Встановити походження цієї реліквії організаторам виставки не вдалося, але вони припускали, що «скоріш за все, він вийшов із рук майстра Західної Європи, і являв собою частину оздоблення католицького храму».

Причиною того, що Василь Петрович подарував кіот на виставку, міг стати поганий стан його збереженості. Від вологи, чи інших причин, фарба на ньому потріскалась і облущилась, основа була частково зіпсована шашелем, а самі ікони, навіть ті, які збереглися, в багатьох місцях вже були пошкоджені.

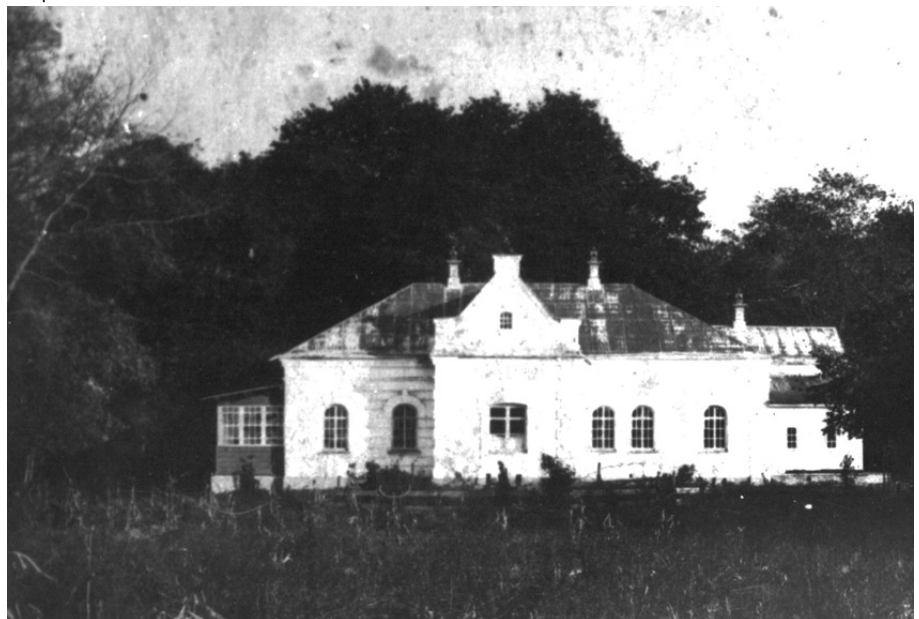
Окрім церковної пам'ятки на цю виставку Василь Петрович подарував ще й чотири крісла із «старого Кочубеївського будинку в Батурині». Вони, схоже, не викликали особливого інтересу, оскільки авторами каталогу не подано опису жодного з них.

Після завершення роботи виставки, частину експонатів подарували місту і вони поповнили зібрання музею Чернігівської губернської архівної комісії.

Однак, протягом наступних буремних десятиліть, під час переміщення музейних колекцій, більшість з них були втрачені назавжди. Загубилися в історії і реліквії Василя Петровича Кочубея, передані ним з батуринської садиби.

Василь Петрович Кочубей (1868–1940). Фото 1906 р.

Будинок генерального судді Василя Кочубея. Фото 1897 р.

ПОЯСИ ЯК ОБОВ’ЯЗКОВИЙ ЕЛЕМЕНТ КОЗАЦЬКОГО ВБРАННЯ

**СЕРГІЙ
НІКІТІН**

молодший науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

За доби Гетьманщини сформувався особливий стиль вбрання, у якому відбилися історичні та природні умови життя українського козацтва. Основою козацького костюма був народний одяг, але окремі форми запозичувалися у сусідніх народів – татар, турків, поляків тощо. Запозичення не зводилося до сліпого наслідування: українське вбрання відрізнялося певною оригінальністю як у деталях, оздобленні й способі носіння окремих предметів одягу, так і у самих костюмних ансамблях. Невід’ємною ознакою українського традиційного костюма є комплексність. Основними складниками комплексів були натільний, поясний, нагрудний, верхній одяг, пояси й головні убори.

Обов’язковим елементом козацького вбрання був пояс, який виконував різноманітні практичні функції: підтримування одягу, захист м’язів живота та спини під час фізичних навантажень тощо. Пояс мав певне сакральне значення, сприймався як оберег і талісман, фігурував у різноманітних традиційних обрядах. У побуті використовували різноманітні пояси: гарусові (вовна низької якості), мухоярові (тканина із суміші вовни та льону), штахетові (вовняні), каламайкові (льон), верблюкові та шовкові. На свята козацька старшина підперезувалася шовковими, золотоканними та, навіть, металевими поясами, котрі завозилися із території Османської імперії, Польщі, Угорщини та Греції. Найпоширенішими серед козацької еліти від гетьмана до нижчих чинів були довгі та широкі ткани шалеві (шовкові) пояси східного походження. Окрім однотонних шовкових поясів виготовляли також і візерунчаті пояси з різноколірних шовкових ниток, прикрашені геометричним або рослинним орнаментом, а іноді золотом чи срібном нитками.

У XVII – на початку XVIII ст. серед козацької та польської верхівки були поширені пояси із суцільним або частковим

металевим набором. Вони склалися з рухомих латунних, срібних або позолочених пластинок, скріплених між собою та нашитих на ремінь чи тасьму. Пластинки прикрашали різьбленням або карбуванням у бароковому стилі. Такі пояси являлися показниками майнового стану та соціального статусу власника.

У 1997 році, досліджуючи рештки будівлі XVII ст. на передмісті Батурина, археологи виявили фрагмент посрібленого бронзового пояса. Він складався із шести прямокутних ланок, прикрашених рослинним орнаментом у вигляді завитків і листочків, та округлої пряжки. На пряжці зображено вершника в обладунках на коні, над яким з-під хмар рука тримає вінець. З другої сторони пряжки – застібка. Загальна довжина збереженого фрагмента складає 385 мм. На думку археологів, оздоблення пояса стилістично близьке до триумфальних мотивів, поширених у польському офіційному мистецтві 1610–1630 рр. Пояс міг належати господарю Батурина чи офіцерові польської залоги часів польсько-володіння містом (1625–1648). Зараз ця унікальна річ представлена в експозиції Музею археології Батурина.

Для виготовлення поясів використовували також шкіру. Такі пояси у XVII–XVIII ст. були поширені здебільшого серед селян, міщан та простих козаків. Козацька старшина та шляхта, імовірно, використовувала шкіряні пояси переважно як частину військової амуніції – паски. Пасок або паски (від польської *pasok* – пояс, пасок) – спорядження для носіння холодної зброї; португеля. На таких шкіряних поясах козаки носили різноманітні речі: порохівниці, натруски, гаманці, зброю та інші особисті речі. Такий пояс виконував функцію сучасної розвантажувальної екіпірувальної системи, одягався поверх обладунків та основного бойового

пояса, де закріплювалася холодна зброя. Таким чином зменшувалася навантаження на м’язи спини під час тривалих походів. Козацькі шабельні паски виготовлялися із вичорненої сиром’ятної шкіри. Вузькі ремінні паски іноді прикрашали дрібними круглястими опуклими бляшками та різноманітними фігурними накладками – у місцях, де не заважали функціоналу пояса. Сагайдачні та портупейні пояси мали різні металеві частини, які виконували практичні функції. Ремінні наконечники спрощували одягання пояса через запряжники, рамкові пряжки використовувалися для регулювання довжини, розподільники – для підтримання точок підвісу, запряжники фіксували залишки пояса.

За 26 років археологічних досліджень Батурина виявлено численні металеві елементи, які могли бути частинами шкіряних поясів. Знайдено різноманітні залізіні та мідні фігурні накладки, ремінні наконечники, подвійні й одинарні, прості рамкові пряжки. Але чи були ці вироби складовими козацького пояса?

Для порівняння, під час досліджень поля Берестецької битви на Волині археологи знаходили численні залізіні пряжки від шкіряних поясів рядових козаків, деякі пояси мали прикраси у вигляді вишивки або тиснення, але там не було знайдено жодної декоративної накладки! Окрім того, на деяких декоративних накладках з Батурина збереглися штирі для кріплення, завеликі для звичайних поясів. Можливо, ці накладки слугували прикрасами для кінської зброї: сідла, вуздечки чи хомута.

Отже, ці елементи козацького спорядження потребують подальшого детального дослідження. Деталі козацького одягу дозволяють відтворити зовнішній вигляд козацької старшини і показують розвиток декоративно-ужиткового мистецтва козацької держави у XVII–XVIII ст.

Фрагмент посрібленого бронзового пояса XVII ст.
Музей археології Батурина. Фото Олександра Терещенка, 2020 р.

ПОХОВАННЯ ОСОБИСТОГО ЛІКАРЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

220 років тому, 20 грудня 1801 року помер Хома Дуссик (1765–1801 рр.) – улюблений лікар гетьмана України Кирила Розумовського. Лікарі при дворі Розумовського завжди займали особливе положення. Відомо, що на схилі літ гетьман сильно хворів.

Хома Петрович був онімеченим чехом за походженням, служив військовим лікарем у Австрії. У 1784 р. уклав з гетьманом К.Розумовським контракт на 15 років. За підтримки гетьмана у травні 1785 р. Х. Дуссик здобув ступінь доктора медицини. Відома його латиномовна наукова праця «Про астму». Серед оточення Кирила Розумовського Х. Дуссик відомий під іменем Чубука. Він був не лише особистим лікарем гетьмана, а й його близьким приятелем, «с котрим он вечно бранился, но без котораго не мог ни на минуту обойтись».

– Коли він його баче, – писав один із їхніх сучасників, – він на нього кричить, коли його немає – він його гукає...

Помер 36-річний Х. Дуссик у Батурині, похований він на скиту Батуринаського

Микола-Крупницького монастиря. Причина смерті лікаря невідома, знаємо лише що його смерть стала тяжким ударом для хворого Кирила Григоровича. Через рік не стало і його самого, 9 січня 1803 р..

Над могилою придворного лікаря було встановлено особливий надгробок. Про вигляд цього пам’ятника відомо з фото «Надгробна плита лікаря К. Розумовського – Хоми Дуссика» 1910 р. батуринаського фотомайстра Миколи Боканя, що зберігається у фондовій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця». На фото показано надгробний пам’ятник, розміщений на ділянці цвинтаря на місці поховання ліка-

Продовження на наступній сторінці

ря, а неподалік видніються два дерев'яні хрести, чагарники та дерева. Надгробок являє собою монументальний видовжений саркофаг із кришкою, встановлений на набірні кам'яні опори. Кришка саркофага трапецевидної форми, з пласким верхом і дещо профільованими стінками. Стінки саркофага мають прямі грані і звужуються донизу. Прикрасою поздовжньої стінки є прямокутна рамка та два круглі медальйони з обох боків від неї. Медальйони ідентичні, у них знаходяться рельєфні зображення 16-пелюсткової квіткі-розетки. Поверхня торцевої стінки декорована скульптурним картушем, у якому проглядається драпірований звисаючий флер. На його пласкій поверхні викарбовано текст епітафії, що закінчується словами «да починет с миром». На фото не помітно жодного декору поверхні протилежної торцевої стінки чи кришки. Із зображення можна припустити приблизні розміри надгробка: близько 170 (довжина) x 100 (висота) x 60 (ширина) см.

На фото помітно, що верхня частина картуша надгробка має пошкодження. За даними дослідника Василя Різниченка, який у липні 1914 р. побував на скитку, саркофаг середнього розміру був виготовлений з монолітного сірого граніту. На горельєфному скульптурному фасі надгробка проглядалися фігури двох римських жінок в античному одязі. В одній з них була відбита голова, а в іншій – рука. Жінки стояли на мушлях і підтримували руками епітафію: «Под сим каменем положено тело почившего раба Божия господина надворного советника, медицины доктора Фомы Петровича Дуссика, скончавшегося в Батурине 1801 года декабря 20 дня. Жития его было 36 лет. Да починет с миром». Разом з тим на сьогодні залишається відкритим питання авторства надгробка та його замовника.

Фото поховання Х. Дуссика на скитку монастиря Василь Різниченко розмістив на листівці під назвою «Могила придворного лікаря гетьмана К. Розумовського – Хоми Дуссика біля м. Батурина». Ця листівка (розмірами 8,7x13,7 см) належить до серії листівок Василя Різниченка «На руїнах минулої слави Батурина».

З'ясовуючи долю цвинтаря скитку, в 2011 р. науковці Національного заповідника «Гетьманська столиця» провели опитування корінних мешканців с. Вербівки. За свідченнями Федора Івановича Леуса, Семена Федотовича Лося, Івана Єлісеєвича Ричка, в 1930-х рр. на скитку були надгробні плити, одна

з яких мала вигляд домовини із зображеннями святих та рослинного орнаменту. Можемо припустити, що мова йде саме про надгробок на могилі Х. Дуссика. Після Російської революції 1917 р. місцеві жителі розбивали надгробні плити і використовували їх в домашньому господарстві як будівельні матеріали. Окремі надгробки слугували сходами до споруд. До середини ХХ ст. на скитку не залишилося жодної надгробної плити. Така ж трагічна доля спіткала й надгробок особистого лікаря Кирила Розумовського Х. Дуссика. Локалізувати його нині у просторі знівельованого скитка неможливо.

Надгробок лікаря Кирила Розумовського Х. Дуссика на скитці Батуринського Микола-Крутицького монастиря. Фотозаф М.Ф. Бокань, 1910 р. Із фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ БАТУРИНСЬКОЇ ПОШТИ

ІРИНА ПАЛАМАРЮК

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Поштовий зв'язок є найдавнішим засобом передачі та доставки повідомлень. Поштова служба пройшла тривалий шлях розвитку – від так званих «нарочних», земської пошти до сучасної поштової мережі.

В Батурині поштовий стан постав у 1669 р., коли місто стало резиденцією гетьмана Дем'яна Ігнатовича. Згідно «Глухівських статей» утримання цієї пошти покладалося на царську казну та місцеві прибутки. Відтоді Батуринська поштова станція стала важливим пунктом на Києво-Московському поштово-му тракті та основних напрямках – на Москву, Київ, Чернігів, Полтаву.

У 1684 р. на поштової станції було 80 коней, у другій половині ХІХ ст. їх кількість зменшилася до 48, але Батуринська контора залишилася однією з найбільших на Московському тракті (більше коней було лише у Ніжині – 54). На час квартирування у Батурині літніх військових таборів царської армії кількість коней на станції збільшувалася на 7 голів, адже кількість військових, що прибували на літні навчання, сягала більше 6 тис.

Поштова реформа 1830 р. ліквідувала всі губернські поштамти крім Петербурзького і Московського. Для нагляду за роботою поштових установ було створено поштові округи, три з яких (IV, V і VI) становили українські губернії. VI округ охоплював 6 губерній, зокрема, й Чернігівську, із губернською конторою у Чернігові та повітовими у Ніжині, Стародубі, Глухові, Козельці, Новгороді-Сіверському, Городні, Кролевеці, Мглині, Борзні, Батурині, Новозибкові, Суражі, Острі, Сосниці, Конотопі. Жодна з цих контор не була нижче 4 класу; у Батурині поштова контора була 3 класу.

Із впровадженням телеграфу пошта стає поштово-телеграфною установою. Батуринська пошта з 1887 р. стала поштово-телеграфною конторою VI класу, а з 1893 р. – поштово-телеграфним відділенням, – після відкриття в 1868 р. Конотопської залізничної станції пошта все частіше транспортувалася залізницею.

Відкриття залізниці вплинуло на поштову логістику. Для Батуринської контори основними напрямками доставки та передачі пошти стають Конотоп і Стародуб. Прийом-передача пошти здійснювалася 6 разів на тиждень. 1904 р. у газеті «Киевлянин» є інформація про клопотання батуринців до начальника Київського поштово-телеграфного округу щодо щоденного поштового сполучення з Конотопом: «ходатайство мотивується тим, що Батуринское отделение обслуживает обширный район, с населением в 22 тыс. душ, а между тем почта получается/отправляется здесь три раза в неделю». Через 3 місяці клопотання

частково задовольнили – поштове сполучення працювало 5 днів на тиждень, а з початку 1905 р. – щоденно.

Штат поштової контори у губернському центрі нараховував 23 особи, а у повітах – по 6 працівників, тобто, крім поштомейстера та його помічника, було 4 листоноші та жодного сортувальника. Цікаво, що важливим критерієм призначення поштових працівників визнавався гарний почерк. Той, хто прагнув зайняти цю посаду, також повинен був отримати попередню згоду начальника поштової контори, а потім подати відповідне прохання на розгляд генерал-губернатора і пройти перевірку поліції на політичну благонадійність. Лише в позитивному випадку кандидат приймав присягу, давав підписку про нерозголошення таємниці листування та складав відповідний іспит. Щодо батуринської поштової контори, маємо відомості лише про поштомейстерів, які були начальниками контори, та їх помічників. Начальником поштової контори призначалися службовці нижчих цивільних чинів – колезький рескриптор, колезький секретар, губернський секретар. За 3–4 роки служби вони отримували чин титулярного радника та, ймовірно, переводилися на більш кращу роботу. Помічниками були службовці без чинів. Вони змінювалися щороку, лише деякі з них працювали на одному місці по 2–3 роки. Були випадки, коли увесь штат контори складався лише з начальника та листоноші. Про це дізнаємося з «Киевлянина» за 1903 р.: «Весь персонал служащих Батуринского почтово-телеграфного отделения состоит из начальника его и почтальона, причём

последній занят, между прочим, и раз- ноской корреспонденции обывателям местечка. Между тем работы в отделении очень много, и немудрено, что заказные письма и денежные переводы получают- ся у нас адресатами не раньше, как через 2–3 дня после прибытия их в Батурин... работать некому... Лет 8 тому назад при отделении состоял, кроме начальника, еще один почтовый чиновник, но затем эта должность была упразднена, а число работы все возрастает». Починаючи з 1907 р. штат батуринського відділення був збільшений на одного, а в деякі роки – на двох службовців.

Місце розташування поштової станції у XVII ст. встановити важко. Будівля Батуринської пошти, що збереглася до наших днів, була побудована на початку XIX ст. на Київській вулиці, навпроти головного двору палацового ансамблю

К. Розумовського. Поштовий двір включав готель із флігелями для проїжджаючих, 2 стайні, льодовню, комору, піддашок і хлів для екіпажів, криницю. Але чомусь в кінці XIX – на початку XX ст. ця будівля не використовувалася як поштова контора. Пошта знаходилася в орендованій поштовим відомством хаті. Про це дізнаємося з того-ж «Киевлянина» за 1904 р: «считаем необходимым упомянуть о невообразимо тесном, прямо таки невозможном помещении, в котором ютятся наше почтово-телеграфное отделение, где в дни прихода и отхода почты публика толпится не только в узком (три шага в длину и один в ширину) проходнике, отгороженном для нея в служебной комнате, но и в сенях и на крыльце. За эту тесную квартиру почтовое ведомство вот уже седьмой год платит по 260 руб. ежегодно». Нічого не змінилося і через 4 роки. У газеті за 1908 р.

читаємо: «Наше почтово-телеграфное отделение помещается в одной небольшой комнате крошечного домика, принадлежащего лицу, занимавшему видный пост в почтово-телеграфном ведомстве. В других двух небольших комнатах занимает квартиру начальник отделения».

Вже 1910 р. батуринське поштове відділення функціонувало у окремому мурованому приміщенні. У фондовій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця» зберігається декілька фотографій місцевого фотографа Миколи Федоровича Боканя (1881–1942 рр.) будівлі сучасного поштового відділення, що знаходиться на вул. Ющенка, 52. Одне із фото підписане «Почта» з датуванням – 1910 р. Цей будинок пошти має історичну цінність, як приклад громадської забудови XIX ст. і є пам'яткою архітектури та історії місцевого значення.

ПРАВИЛА ПРОЇЗДУ НА ПОШТОВИХ КОНЯХ У ХІХ СТОЛІТТІ

ІРИНА
КУРТОВА

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

На початку XX ст. поштові дороги, були не в найкращому стані і переважно ґрунтові. Сполучали вони великі міста, проходячи через невеликі населені пункти, долаючи на своєму шляху перешкоди – косяги, водойми тощо. Поштові карети і брички, які використовувалися для перевезення пошти, в той час визнавалися зручними та корисними. У 1808 р. було прийняте розпорядження про надання на поштових станціях коней проїжджим для особистого користування. Влітку 1845 р. на Батуринській поштовій станції знаходилося 27 коней: 6 поштових та 3 кур'єрські тройки, а також літні і зимові поштові вози, упряж. У «Памятной книжке Черниговской губернии» за 1862 г. вказується, що на поштовій станції Батурина утримувалося 48 коней.

Подорожуючі, які користувалися послугами поштових станцій, мали дотримуватися «Правил для проїжджих на поштових конях», які викладені в 17 параграфах. Про них ми дізнаємося зі сторінок «Почтового дорожника Російської імперії» за 1908 р. У них зазначалося, що поштові коні відпускалися проїжджим за усною або письмовою вимогою в будь-яку годину дня і ночі, але при цьому особа повинна вказати на станції своє прізвище, звання та куди прямує. Надані на станції в користування коні записувалися в спеціальну книгу розгону, де зазначалося «кому», «коли» та «скільки» коней відпущено, щоб проїжджий міг пересвідчитися, скільки коней з належного комплексу перебуває на станції, а скільки в дорозі. Приїжджі не мали права вимагати коней, призначених для перевезення пошти (час вивозу вказувався в таблиці на поштовій станції). Коні проїжджим видавалися тільки до першої сусідньої станції, яка була на відстані одного перегону по поштовому тракту. Щоб уникнути затримки проїжджих під приводом відпочинку коней, було розроблено часові норми, відповідно до яких коні на сусідній станції мо-

гли перебувати 30 хвилин для відпочинку, а потім повертатися на свою зі швидкістю 5 верст за 1 годину. По поверненні на свою станцію після чергової поїздки коней годували та надавали 3-годинний перепочинок, і лише потім вони могли знову вирушити в дорогу. Поблизу містечка Батурин були розташовані Конопольська – за 28 верст, Алтинівська – за 29 верст, Борзенська – за 30,5 верст і Сосницька – за 30 верст поштові станції.

По прибутті на станцію декількох приїжджих спочатку відправляються ті, що їдуть по «казенній надобности». Якщо ж на станції збиралися всі такі, то спершу коней отримували «Будущие по ВЫСОЧАЙШЕМУ повелѣнію». Проїжджі по «частной надобности» повинні платити гроші – по 12 коп. за віз. Якщо ж проїжджий їхав зі своїм екіпажем, то плата бралася за підмазку карети, тарантаса або брички по 12 коп., за кибитку і віз – по 6 коп., при цьому від станції давався дьоготь в дорогу.

Швидкість їзди для проїжджих по шосе (дорозі з покриттям) визначалася у 12 верст за 1 год., а по ґрунтовій дорозі – у 10 верст за 1 год. У літній і зимовий період, навесні та восени по бездоріжжю – у 8 верст за 1 год. На заміну коней на станції відводилося вдень 15 хв., вночі – 30 хв.

Для перебування проїжджих на станціях відводилося приміщення з однією або двома кімнатами, якими могли користуватися тільки ті, хто прибув на поштових конях або ж відправлявся на них. У кімнатах відпочинку можна було користуватися самоваром, необхідним посудом, продуктами, але за окрему плату, яка встановлювалася губернатором.

Завідувач поштової станції, який керував нарядом ямщиків і відпускав коней, повинен був виконувати усі вимоги проїжджаючих, які базувалися на діючих правилах. Подо-

рожуючі мали право висловити своє невдоволення послугами поштової станції чи персоналом. Свою скаргу вони могли записати в спеціальну книгу. Книга скарг прикріплювалася до столу або ж до стіни в кімнаті для відпочинку. Книга по розгону коней надавалася за вимогою проїжджим беззаперечно. За останню третину травня 1847 р. надійшло 4 скарги на Батуринську поштову станцію від подорожуючих. Одна з них – від костромського віце-губернатора Гайворонського, який був незадоволений затримкою через повільне запрягання коней на станції. Кожна скарга розглядалася, вживалися невідкладні заходи, про які до книги скарг вносилися запис у графі «Что оказалось по сим жалобам при расследовании». Зокрема, після службового розслідування скарги Гайворонського батуринські ямщики були покарані побиттям різками.

Кожна поштова станція, що підпорядковувалася Головному управлінню пошт і телеграфів, незалежно від розряду, для організації перевезення пасажирів поштовими кіньми користувалася законодавчими документами XIX – початку XX ст., які друкувалися в типографії Міністерства Шляхів Сполучення в Санкт-Петербурзі. Робота поштових станцій була злагодженою, системною, спрямованою на задоволення потреб держави та її громадян.

Будівля батуринської пошти. 1910 р.

ЗАСТОСУВАННЯ «ЧОРНИХ ДОШОК» НА ТЕРЕНАХ БАТУРИНЩИНИ

**Зоя
СНИЖОК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Складовою здійснення більшовицькою владою Голодомору-геноциду в Україні було використання механізму «чорних дошок». Такий термін для системи карних заходів більшовики вперше вжили ще у часи «воєнного комунізму» і застосовували до сіл, які не виконали продрозкладку: туди направлялись каральні загони, припинялось завезення промислових товарів тощо. Про таку практику згадали у період суцільної колективізації, і саме тоді термін набув нового змісту. На початку 1930-х років з метою психологічного тиску рішеннями райпарткомів та райвиконкомів активно складались «чорні дошки» – списки сіл, колгоспів, сільрад, МТС, окремих осіб, які відставали у виконанні планових показників.

Наприкінці 1932 р. чорнодошечний режим набув жорсткої репресивної сили, адже за постановою ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. «Про заходи з посилення хлібозаготівель» до занесених на «чорні дошки» колгоспів передбачались наступні заходи покарання: припинення торгівлі, призупинення ввозу до магазинів товарів та вивезення всіх наявних, припинення кредитування та дострокове стягнення всіх фінансових зобов'язань, перевірка і «чистка» колгоспів від «контрреволюційних елементів».

Цьогоріч побачив світ збірник документів і матеріалів «Чорні дошки» України. Чернігівська область», підготований співробітниками Інституту дослідження голодомору. До бібліотеки Національного заповідника «Гетьманська столиця» цю книгу подарували колеги з Музею Голодомору-геноциду. Видання містить систематизований комплекс архівних та друкованих джерел про використання «чорних дошок» на території Чернігівської області у межах тодішнього адміністративного поділу. Більшість цих матеріалів складають редакційні повідомлення районних газет, адже «чорні» списки розміщували саме у пресі. Газети справляли сильний емоційний вплив через запровадження практики обов'язкового читання та обговорення статей у сільських хатах-читальнях, на місцях польових робіт колгоспників тощо.

Районна періодика Чернігівщини почала активно формуватися на початку 1930-х років, що було пов'язано зі зміною адміністративного устрою. У лютому 1931 р. Батуринський район увійшов до складу Бахмацького, який у жовтні 1932 р. включили до новоствореної Чернігівської області. У серпні 1931 р. почала виходити га-

зета Бахмацького райкому КП(б)У та Райради депутатів трудящих під назвою «Прапор комуні». Саме редакційні повідомлення, розміщені у цій газеті, і є основним джерелом дослідження використання репресивного механізму «чорних дошок» на території нинішньої Батуринської об'єднаної територіальної громади.

Встановлення «чорнодошечного» режиму пов'язане з хлібозаготівлями і вилученням в українців головного продукту – хліба. До збірника документів авторами внесено редакційні повідомлення газети «Прапор комуні» про занесення на «чорну дошку» за «невиконання планів хлібозаготівлі» таких колгоспів та сіл, що нині відносяться до Батуринської ОТГ:

– колгосп «Нове життя», с. Красне (редакційне повідомлення від 27 серпня 1932 р.);

– колгосп «Перше Травня» с. Красне (редакційне повідомлення від 30 серпня 1932 р.);

– колгоспи «Ленінський шлях», с. Матіївка та «Новий світ», с. Городище з дописом: «Вимагаємо від колгоспників цих колгоспів змити ганебну пляму, одноразово управи повинні відповідати перед державою за зрив серпневого плану хлібозаготівель» (редакційне повідомлення від 3 вересня 1932 р.);

– село Обмачево (редакційне повідомлення 18 листопада 1932 р.).

До «чорного списку» сіл, що зривають хлібозаготівлю по одноосібному сектору занесено села Матіївка (на 10 грудня 1933 р. виконано 37,5 % від плану), та Батурин (виконано 45,7%) (редакційне повідомлення від 20 вересня 1933 р.).

Велику увагу більшовицьке керівництво приділяло посівній кампанії. Так, у «Прапорі комуні» були розміщені повідомлення про занесення на «чорну дошку» наступних сіл та колгоспів сучасної Батуринської ОТГ:

– за невиконання плану формування насінних фондів артіль «Новий світ» с. Осіч (редакційне повідомлення від 23 березня 1932 р.);

– «за невиконання плану вивезення гною на поля» сільради с. Осіч, Городище, Красне, Митченки (редакційне повідомлення від 4 березня 1932 р.);

– за невиконання плану оранки на зяб сільради с. Матіївка і с. Батурин (редакційне повідомлення 12 вересня 1932 р.);

– за невиконання плану формування насінних фондів с. Красне (редакційне повідомлення 18 березня 1933 р.);

– за невиконання плану осінньої сівби с. Красне, с. Матіївка (редакційне повідомлення 24 вересня 1933 р.).

Для викачування коштів з українців радянською владою застосовувались плани стягнення грошей у вигляді сільгосподатку, державних позик, самообкладання. За відставання у виконанні цих завдань до «чорних дошок» були занесені:

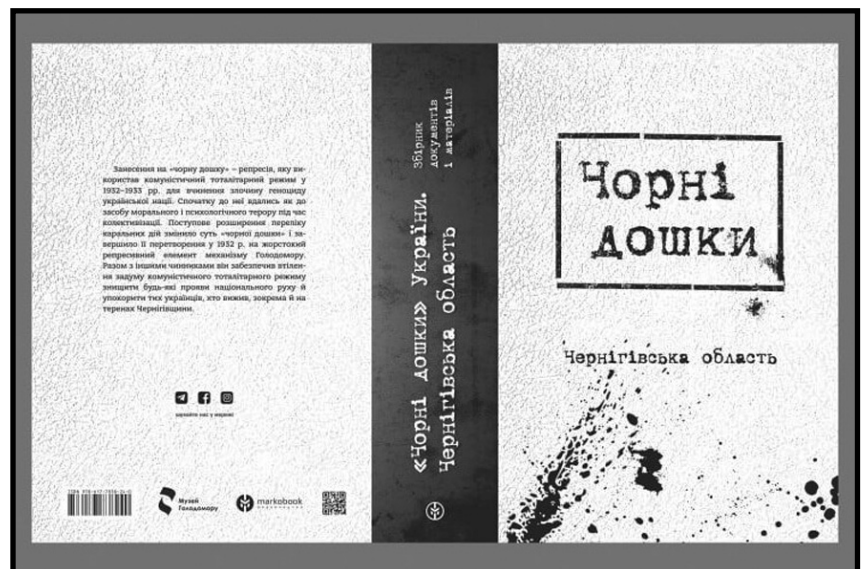
– партосередок та сільрада с. Городище (редакційне повідомлення 22 лютого 1932 р.);

– с. Городище (редакційне повідомлення 30 березня 1932 р.);

– голови сільрад с. Городище (Альохін), с. Красне (Суходольський), с. Митченки (Рябчун), с. Осіч (Огієнко). Імен голів сільрад не вказано (редакційне повідомлення 21 липня 1932 р.).

За допомогою «чорних дошок» створювався тиск і на партійних виконавців та партійні осередки. Так, такий репресивний захід було застосовано до комсомольських осередків комуні «Іскра» с. Митченки (пропагандист Назаренко, секретар осередку Винниченко) (редакційне повідомлення від 23 березня 1932 р.).

Отже, «чорні дошки» активно застосовувались і на території Батуринщини та були дієвим репресивним механізмом, що примушував селян реалізовувати рішення більшовицької влади.

Обкладинка книги «Чорні дошки» України. Чернігівська область», 2021 р.

МІЖ МОСКВОЮ ТА СТАМБУЛОМ. ВІДНОСИНИ БАТУРИНА І БАХЧИСАРАЮ ЗА ЧАСІВ ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

**Андрій
ДОНЕЦЬ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Під впливом політичних технологій штучно склалась та міцно утвердилася міфологема про те, що Український Гетьманат від 1654 року начебто не мав жодних зовнішніх зв'язків окрім підданих стосунків з московськими царями. Насправді гетьмани мали дипломатичні відносини з королями європейських країн (найбільше – з польськими), турецькими султанами, кримськими ханами. Дипломатичні відносини з Кримом мав і гетьман І. Самойлович. Батурин, ставши політичним та адміністративним центром Гетьманщини, продовжував традицію тісних взаємовідносин з Бахчисараєм, де тоді правила династія ханів Гіреїв.

Іван Самойлович, не менше ніж його попередники, усвідомлював важливість дружнього ставлення кримського хана, тому, всупереч політиці Москви, не уникав можливості підтримувати добрі відносини з Кримом. Гетьман став одним з ініціаторів укладення мирної угоди між Москвою та Стамбулом, а важливими учасниками переговорів були представники двох столиць сусідів – Батурина і Бахчисараю. До Криму у складі московського посольства І. Самойлович надіслав писаря Семена Раковича разом з представниками старшини. У квітні 1681 р., після укладення Бахчисарайського договору, послі кримського хана Мюрада Гірея І попрямували в Москву для ратифікації тексту угоди. Тоді І. Самойлович запросив гостей у Батурин. Цю подію описує нам «Статейный список Василя Тяпкина і дяка Никиты Зотова посольства в Крым в 1680 г. для заключенія Бахчисарайского договора». Про ставлення до події гетьмана розповідає церемоніал, який було дотримано під час зустрічі послів. «12 квітня 1681 року за п'ять верст до Батурина гостей зустріли сини гетьмана Семен та Григорій

разом із старшиною, із знаменами, трубами і литаврами». Зупинились послі на батуринському подвір'ї генерального осавула Леонтія Полуботка. А потім на парадному ганку (очевидно, гетьманського будинку), послів зустрів особисто гетьман І. Самойлович. На урочистій події був присутній посол кримського хана Кеман Мурза-Сулешов, від калги султана Халіль-ага, від нурадина Умер-ага. Про важливість і статус послів говорить використання артилерійського салютування та військового оркестру, як вказується у документі: «Наряд пушечной весь к стрельбе был изготовлен, а в замку перед хоромы войсковая музыка, трубы и литавры были готовы».

Іван Самойлович у Батурині приймав кримське посольство і 28 лютого 1683 року, на чолі якого був Казик-ага. Гетьман особисто зустрічався з послами, як вимагав цього дипломатичний етикет, що з'явився в часи становлення Гетьманщини. Через неповне вирішення питання з Правобережжям, гетьман підтримував таємні відносини з кримським ханом. Це підтверджували і польські урядовці у своєму зверненні до московського царя, звинувачуючи керівників української козацької держави у зустрічах із кримським ханом. Так, зокрема, відзначалося, що гетьман «бажає забрати собі всю Україну, не тільки не йде воювати татар, але є новини, що з Кримом підписував трактати».

Іван Самойлович тоді разом з кримським ханом Мюрадом Гіреем І виступив як посередник у примиренні Москви і Стамбула заради миру на українських землях. Історик С.М. Соловйов приводить цікавий діалог між гетьма-

ном І. Самойловичем і думним дяком Українцем, що чітко ілюструє гетьманську позицію по відношенню до Бахчисарайського мирного договору та відносин з Кримським ханством: «Війну починати нема за що, договір з татарами вигідний, від порушення миру прибутку державам і розширення ніякого не буде...»

Але, як бачимо, уклавши цей мир, московити не збиралися зупинитись. З тих часів Московія і донині лише нарощує свій агресивний потенціал. Шляхом внутрішньої пропаганди культивує серед власного населення підтримку воєнної експансії, рухаючись не інтенсивним, як більшість держав Світу, а екстенсивним шляхом розвитку, користуючись чужими ресурсами формує образ «руського велічя». По відношенню до Кримського ханства агресію Москви виправдовує думний дяк такими словами: «Турки і татари – вічні християнам неприятели і тепер всі монархи проти них озброюються».

Також безпідставно агресивну політику Московії відзначав ще в першій половині XVIII ст. і член уряду Ганновера барон Гакстгаузен, що московити ледь не єдиний агресор, який ніколи не потребував ні сполучання, ні геніальних керманів, і захоплював чужі території, не потребуючи в цьому видимої необхідності.

Зустріч Янушем Радзивілом посланців Бодана Хмельницького.
Художник Абрагам ван Вестерфельд, 1651 рік.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Міст через р. Сейм

З переходом в початку од графа А.К. Розумовського до казни тутешніх кріпаків і маєтностей, з ними вкупі перейшов і паром, що на р. Сеймі. Цей паром, як не було ще залізниць і через Батурин лежав головний шлях, під назвою московсько-київський, казні давав гарні прибутки, і таким чином було на що його содержанию справно і в порядку, а як збудували залізницю і уся кладь, яка раніш перевозилась хрущиками, мусила перейти на них, паром казна почала содержанию аби як. Хоча же вона його вряди-годи і ремонтувала, але ремонт робився самий мизерний і доходило до того, що иноді парому зовсім не було, а хоча й був, то або з дірками або такий стертый, що боялись на ньому переїзжати, як це було в 1910 році. Наші

селяне-хлібороби на таку справу паром дуже обурювались і часто нарікали на казенні порядки, та і було за що. Так, у саму робочу годину, літом, коли приходилось через паром возити хліба та сіно, бо лани наших селян лежать й по той бік Сейму, коло переїзду стільки зібралось підвод, що приходилось ждати черги по скільки годин; бували сварки, бійки та інше. Добре як ще була година, то загайність через паром не так гостро почувалась, але як попадало з хурами хліба та сіна піджидати черги під дощем та негодою, то було одне горе та біда. Окрім того, що гаявся робочий час на полі, приходилось ще хліб та сіно сушити дома і тим ще більше терпіти збитків: сіно та хліба чорніли на полі й лузі, а тут ніколи їх забрати, бо пересушка помоченого тяглась цілими днями.

Коли старшина А. Стокоз, бачучи таке горе хліборобів, мусів офіційно клопотатись про дозвіл батуринцям збудувати через р. Сейм на громадський коштів міст, казна на це згодилась, але з тим, щоб через нього, за винятком батуринців та тутешніх хуторян, чужим селянам не дозволяти переїзжати, щоб то паром повинен лишитись по старому. Таким чином, дякуючи старшині, у нас буде власний міст. Не так давно, у нас був по цій справі сход, і на збудування мосту асигнували з громадських скарбів до 2000 карб., а також і вибрали уповноважених, що мусять доглядати за будівлею мосту.

Рада, 1914, №24.

Підготувала І. Паламарюк

Продовжуємо публікувати роботи переможців «РозумФЕСТу-2021». У цьому номері пропонуємо нашим читачам оповідання Нечай Юлії, учениці Батуринської загальноосвітньої школи I–III ступенів ім. Г. Орлика, яка посіла III місце.

ЗА ЩО Я ЛЮБЛЮ БАТУРИН

Я люблю Батурин! Може це говорити з гордо піднятою головою кожного дня, але любов проявляється не у словах, а в діях! Нехай який би маленький вчинок не був би, кожен цінніший за будь-які гроші чи коштовності...

Люблю Батурин через те, що дав можливість познайомитися з моїми чудовими друзями, які завжди підтримають та піднімуть настрій коли його немає. І хай би що не сталося, вони зі мною... Люблю його тому, що дав пізнати історію рідного краю та почути чудові легенди із кожною частинкою мого міста.

Пишаюся, що ходжу по тій же землі, якою ходили величні гетьмани: Дем'ян Ігнатович – зробив його гетьманською столицею, правив мало часу, але розумно та справедливо, Іван Самойлович – чудовий реформатор, прагнув об'єднати Правобережну й Лівобережну Україну, та, на жаль, ненадовго, Іван Мазепа – людина гострого розуму, сильний політичний діяч, який вивів економічне та культурне життя до вершини розквіту, правив двадцять два роки і пішов проти політики російського царя Петра I, але поплатив-

ся за це. 13 листопада 1708 року Батурин спалили, цей день став чорною плямою в житті Батурина... Пилип Орлик – гетьман війська Запорозького у вигнанні, створив першу конституцію України, чудовий поет, публіцист, Кирило Розумовський – останній гетьман, витончений та інтелектуально розвинений, хотів збудувати тут університет, та не судилося... Це все минуле, яке потрібно пам'ятати! Але ми живемо сьогодні! І творимо свою історію!

У житті були і хороші моменти, й не дуже! Та ми впораємося з усім. Головне жити з любов'ю у серці, не важливо до чого і байдуже як, але жити заради того, кого чи що любиш, оскільки це почуття удосконалює людей і дає їм йти далі...

Цим прекрасним літом, до Батурина прийдуть дорогі для мене люди. Я їм багато розповідала про історію міста, про першу згадку 1625 року, як поляки на цій території утворили потужну фортецю. І першою справою поведу їх на екскурсію до величної Цитаделі. Бо у ній знаходиться уся міць та сила мого славного міста! Після цього підемо до палацу гетьмана Кирила Розумовського, тому що

це видатна пам'ятка доби Класицизму. Єдина споруда в Україні, яку створив геніальний шотландський архітектор Чарльз Камерон. Палац Розумовського – це символ батуринської витонченості та краси. Завітаємо у парк «любові», точніше «Кочубеївський». Бо з ним зв'язане велике почуття – це кохання. Воно трапилось між гетьманом Іваном Мазепою та набагато молодшою, дочкою генерального судді Василя Кочубея – Мотрею. Символом їхніх почуттів, на мою думку, став дуб, дупло якого вони використовували як поштову скриньку. Зараз на місці того історичного дерева стоїть пам'ятник. Саме він залишився нагадуванням про ті щирі почуття... Ще підемо до річки Сейм, вона наче надає сил та енергії. Для моїх друзів – це будуть незабутні дні, але для мене такий кожен день! І мені подобається таке життя!

Я гадаю, що у майбутньому Батурин стане одним із розвинених туристичних та історичних центрів України! І про Гетьманську столицю буде знати кожен! Скоро вона розквітне, як за часів Івана Мазепи, але тепер ніхто її не зруйнує і не відбере у нас!

Козацька церква Батуринської фортеці. I місце у номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» старшої вікової категорії. Римаренко Ілля, Конотопська загальноосвітня школа № 13.

Духовний острівець Батуринської фортеці. II місце у номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» старшої вікової категорії. Москаленко Альона, Конотопська загальноосвітня школа № 13.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М.М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)
РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії